

Н.П. Грабовская [и др.]; под ред.: Н.А. Беляев, М.И. Ковалев – М. : Юрид. лит., 1977. – 544 с.

7. Уголовное право УССР. Общая часть : учебник / Ю. В. Александров, М. И. Бажанов, Н. В. Володько [и др.]; под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. – К. : «Вища школа». – 1984. – 382 с.

8. Керимов Д.А. Методология права (пред-мет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – М.: Аванта+, 2001. – 560 с.

9. Поппер К. Логика и рост научного знания. Избр. работы / К. Поппер / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1983. – 605 с.

10. Кондаков Н. И. Логический словарь справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 717 с.

11. Кун Т. Структура научных революций: пер. с англ. / Т. Кун; Сост. В. Ю. Кузнецов. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 605 с.

12. Демидов Ю. А. Предмет и методология науки уголовного права / Ю. А. Демидов // Личность преступника

и уголовная ответственность. – Межвуз. науч. сб. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1981. – С. 6-17.

13. Галанина Н.В. Проблема объективных законов истории в исторической науке / Л.Н. Ляхова, Н.В. Галанина // Вестник Удмуртского государственного университета. – Ижевск, 2006. – №3. – С. 126-140.

14. Макуха Г. В. Человек в европейской философии середины и второй половины XIX века / Г. В. Макуха [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/212/knp212_132-138.pdf

15. Ильенков Э. В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории / Э. В. Ильенков. – М. : Политиздат, 1974. – 271 с.

16. Дурманов Н. Д. Уголовное право. История юридической науки / Н.Д. Дурманов, С.Г. Келина, Г.Л. Кригер [и др.]; отв. ред.: Кудрявцев В.Н. – М.: Наука, 1978. – 309 с.

УДК 343.21

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Слінько Д. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Стаття присвячена аналізу теоретичних положень закону про кримінальну відповідальність, а саме ознакам, характерним рисам, надається авторське визначення поняття, також розглядаються різні наукові точки зору щодо основного джерела кримінального права. Акцентується увага на значимості кримінального законодавства в цілому та окремих його норм. Пропонується удосконалити діючий закон про кримінальну відповідальність шляхом чіткого визначення напрямку кримінальної політики держави у галузі боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, ордонанси, Кримінальний кодекс, кримінально-правові норми, диспозиція, санкція, тлумачення закону про кримінальну відповідальність, аналогія права.

Аннотация: Статья посвящена анализу теоретических положений закона об уголовной ответственности, а именно признакам, характерным чертам, предоставляется авторское определение понятия, также рассматриваются различные научные точки зрения относительно основного источника уголовного права. Акцентируется внимание на значимости уголовного законодательства в целом и отдельных его норм. Предлагается усовершенствовать действующий закон об уголовной ответственности путем четкого определения направления уголовной политики государства в области борьбы с преступностью.

Ключевые слова: закон об уголовной ответственности, ордонансы, Уголовный кодекс, уголовно-правовые нормы, диспозиция, санкция, толкования закона об уголовной ответственности, аналогия права.

Annotation: This article deals with analyzes of theoretical points of the law on criminal responsibility. The author's concept definition is given to the indication, characteristics features. The various scientific views are also given consideration to the primary source of criminal law. The article pays attention to the significance of criminal law as a whole and its individual norms. The author proposed to improve the prevailing law on criminal responsibility through the clear determination of the state orientation of criminal policy in the struggle against criminality.

Key words: law on criminal responsibility, ordinances, Criminal Code, criminal law norms, disposition, sanction, the law interpretation on criminal responsibility, the analogy of law.

Основним джерелом кримінального права в більшості держав, які належать до континентальної (романо-германської) правової системи, куди входить і Україна, є закон про кримінальну відповідальність, який має кодифіковану форму. За сформованою в нашій країні за багато десятиліть традиції в законотворчості закон про кримінальну відповідальність приймається у вигляді певним чином систематизованого законодавчого акта,

іменованого Кримінальним кодексом України (далі – КК), який був прийнятий 5 квітня 2001 р. і набрав чинності 1 вересня 2001 р.

Існує точка зору про те, що закон про кримінальну відповідальність є основним, проте не єдиним, як часто стверджується в літературі, джерелом кримінального права. Крім закону про кримінальну відповідальність, до джерел кримінального права належать нормативні тлумачення закону про кримінальну відповідальність, що даються органам законодавчої влади, положення Конституції України, правові позиції, сформульовані

в постановках Конституційного Суду України, роз'яснення Пленуму Верховного Суду України. Джерелом норм кримінального права, що належать до Особливої частини, в яких описуються об'єктивні і суб'єктивні ознаки конкретних злочинних діянь і встановлюються види і розміри покарань, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили злочин, є, як правило, закон про кримінальну відповідальність. У дуже рідкісних випадках джерелом норм Особливої частини кримінального права є той чи інший нормативний акт міжнародного права, ратифікований у встановленому порядку (наприклад, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р., ратифікована ще Президією Верховної Ради СРСР 18 березня 1954 р., наслідником якої є Україна).

В Україні усі закони, що встановлюють кримінальну відповідальність, підлягають включенню до КК. Це так зване *вузьке* кодифіковане законодавство, але разом із тим існує і широкій підхід, згідно з яким, крім власне КК, присутні й інші закони, що передбачають кримінальну відповідальність. Вироки, ухвали і постанови судів не визнаються джерелами права. Вони мають обов'язкову силу тільки по конкретній кримінальній справі. Точно так само керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України не створюють норм права. Вони лише розкривають зміст, дійсний зміст кримінально-правової норми, націлюють судову практику на правильне її застосування.

Широка кодифікація кримінального права має місце в Німеччині, де, крім КК (нім. *Strafgesetzbuch*), існує система додаткового кримінального права (нім. *Nebenstrafrecht*). У Франції, крім кримінального кодексу діють ордонанси, що встановлюються урядом і передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення. Країни англо-американської правової сім'ї додатково широко використовують таке джерело права, як судовий прецедент. У деяких правових системах кримінально-правові норми можуть бути встановлені також у текстах релігійного характеру.

Термін «закон» походить від слова «кон», що означає і початок і кінець, тобто певну межу, за яку ніхто не може виходити. Закон немовби встановлює межу правам і обов'язкам фізичних і юридичних осіб [1].

Слід зазначити, що поняттю та змісту закону про кримінальну відповідальність, увагу почали приділяти починаючи з 1850-х років, тоді ж у підручники стали включати ці розділи. Видатні вчені у галузі кримінального права в своїх наукових працях, які були присвячені розкриттю теоретичних положень Загальної частини закону про кримінальну відповідальність, визначали зміст цього терміну. Ці питання розглядалися у працях учених національної школи кримінального права: Л.С. Владимірова, професора Харківського університету, О.Ф. Кістяківського, професора Київського університету; Л.С. Белогриць-Котляревського, професора університету св. Володимира у Києві, також слід відзначити Н.Д. Дурманова, М.І. Ковальова, М.Д. Шаргородського та багато інших.

Так, відомий російський криміналіст А.Ф. Кістяківський наприкінці XIX ст. писав, що «кримінальним законом називається постанова, якою забороняється або наказується що-небудь під страхом покарання». Він вважав, що закон про кримінальну відповідальність є тільки форма вираження кримінального права як сукупності понять даного народу в даний період його розвитку про правих і неправих. На думку А.Ф. Кістяківського, «у створенні кримінального закону не залишається місця сваволі законодавця, якому доводиться тільки закріплювати народжувані або викликані потребами побуту поняття про правих і неправих, створені сформованими або створюваними суспільними відносинами» [5, с. 192]. Майже в той же період часу німецький криміналіст Ф. Ліст характеризував закон про кримінальну відповідальність як волю суспільства, висловлювану шляхом злагодженою з конституцією взаємодією законодавчих факторів і звшену у встановленій конституцією формі [7, с. 91].

М. Д. Шаргородський закон про кримінальну відповідальність радянського часу визначав як «прийнятий Верховною Радою СРСР акт, що виражає загальну волю працюючих і, який містить у собі основні норми, які регулюють охорону соціалістичної держави від злочинів, шляхом застосування до винних покарань». Він стверджував, що в радянському кримінальному праві основним джерелом є закон про кримінальну відповідальність, тобто закон, виданий Верховною Радою СРСР, а також указ Президії Верховної Ради СРСР, згодом затверджується Верховною Радою СРСР [15, с. 30]. Хоча наведені рядки писалися автором у 1947-1948 рр., в них не знайшлося місця визнання того факту, що в той час закони про кримінальну відповідальність приймалися не тільки Верховною Радою СРСР і його Президією, але і Верховними Радами союзних республік та їх Президіями.

Сучасними вченими закон про кримінальну відповідальність, як правило, визнається формою вираження кримінального права, похідною від волі суспільства та правосвідомості народу.

Закон про кримінальну відповідальність України виражає волю й інтереси більшості народу. В Україні народ здійснює державну владу безпосередньо або реалізує її через парламент, систему інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це дає підставу вважати, що закон про кримінальну відповідальність України висловлює погляди більшості її народу про злочинну і незлочинну поведінку, про завдання, принципи, загальні положення кримінальної відповідальності, про види кримінальних покарань та інші форми кримінально-правового реагування на злочинні прояви.

Конституція України (ст. 9) визначає, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. КК відображає тенденцію до світової інтеграції і підкреслює пріоритет Конституції України у сфері нормативної діяльності держави. У ч. 1 ст. 3 КК узаконено, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та

загально визначених принципах і нормах міжнародного права. Також за ч. 5 ст. 3 КК «закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України».

Необхідно відзначити, що ряд статей, включений до КК у відповідності до міжнародних конвенцій, наприклад, до Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 р., Віденської конвенції про психотропні речовини 1971 р. і Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. (ст.ст. 305-327 КК).

29 грудня 1999 р. Рішенням Конституційного Суду України було визнано, що смертна кара суперечить Конституції України, чим був закритий шлях до її відновлення. У зв'язку з цим, у 2000 р. Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, якими остаточно вилучила поняття «смертна кара» з офіційного списку кримінальних покарань України. Смертна кара була скасована в багатьох сучасних державах, в тому числі і в Україні, вона вважається недопустимою на території Ради Європи і її відсутність є обов'язковою умовою для перебування держави в Раді Європи. Це стало однією з причин скасування смертної кари в Україні, в 1997 р. мораторій на виконання смертних вироків почав діяти, і з тих пір в Україні вже ніколи нікого не страчували.

Сама держава визначає кримінальну політику, яка підтримує державну стратегію і тактику боротьби зі злочинністю, що включає в себе як кримінально-правові, так і кримінально-процесуальні, кримінологічні та інші заходи, спрямовані на зменшення злочинності, зменшення шкоди, яка завдається від неї, та закріплює її в законах

Кримінально-правова політика є частиною кримінальної політики, в рамках якої:

- визначаються основні принципи та напрямки кримінально-правового регулювання;
- відбувається криміналізація (визнання діяння злочинним) і декриміналізація діянь;
- відбувається пеналізація (визначення конкретної міри покарання за вчинення певного діяння) і депеналізація (встановлення умов, за яких примусові заходи, пов'язані з вчиненням злочину, не застосовуються);
- встановлюються альтернативні і застосовувані поряд із покаранням інші заходи кримінально-правового характеру;
- дається тлумачення існуючих норм кримінального права з метою уточнення їх сенсу в поточному історичному контексті;
- правоохоронні органи орієнтуються на практичне застосування норм і інститутів кримінального права.

Закон про кримінальну відповідальність ставить перед собою два завдання. Насамперед це кримінально-правова боротьба зі злочинністю з метою охорони інтересів особи, суспільства і держави, а також людства та світу. Закон про кримінальну відповідальність під загрозою покарання забороняє робити ті або інші злочини у виді дії або бездіяльності. Разом із тим він наказує відповідним органам і посадовим особам установлювати в

скоєному наявність ознак складу злочину і піддавати винних кримінальній відповідальності або при наявності законних підстав звільняти їх від кримінальної відповідальності або покарання. Отже, кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за конкретні дії, є заборонними. Вони мають виховне та попереджувальне значення.

Друге завдання – попередження злочинів. Воно охоплює загальне і приватне (спеціальне) попередження, превенція націлена на розвиток засудженому в процесі виконання покарання навичок неприпустимої поведінки. Загальна превенція полягає в прищепленні поваги до закону у громадян зі схильністю до скоєння злочинів, яка визначається за скоєння ними незлочинних правопорушень. Про те рішення цієї задачі кримінально-правовими засобами пов'язане з великими труднощами, адже, більше половини засуджених не вперше перебувають у місцях позбавлення волі.

Відповідно до ст. 1 Конституції України «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», актуальним завданням якої є забезпечення правильного застосування норм Конституції і законодавства України, у тому числі і закону про кримінальну відповідальність. Винятково важливого значення набуває удосконалення законності у всіх сферах діяльності суспільства. Широка правова реформа, яка проводиться в країні, покликана забезпечити верховенство права в усіх сферах державного і суспільного життя, посилити механізми підтримки правопорядку на основі розвитку народовладдя.

В Україні, як у правовій державі, змінюється співвідношення держави і права. Якщо раніше право в цілому, його окремі галузі та інститути розглядалися як атрибут «державної машини», як придатак державного апарату, то на сьогодні в українській державі право є похідним від волі народу, вираженої в законі, який приймається єдиним законодавчим органом державної влади – парламентом України та стає головним регулятором найбільш важливих суспільних відносин, в тому числі і тих, які регламентують діяльність всіх органів державної влади та державного управління.

Звідси важливого значення набуває покращення законодавчої діяльності Верховної Ради України, спрямованої на зміцнення конституційного режиму в країні і рішуче підвищення ролі законів, що регулюють найважливіші сфери суспільних відносин.

Отже, на основі вище викладеного, можна визначити авторське поняття закону про кримінальну відповідальність – *це писаний нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що визначає підстави, форми реалізації, юрисдикційні межі та зміст кримінальної відповідальності чи суміжних заходів державного примусу.*

Ознаки закону про кримінальну відповідальність:

1. Кримінальне законодавство віднесено до видання єдиного законодавчого органу влади. Згідно з п. 3 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів, які мають пряму дію на всій території України. Закони, у тому числі і кримінально-правові, приймаються на основі Конституції України і не повинні суперечити їй. Ніякі інші органи не мають

права приймати кримінально-правові акти (навіть Президент України). Не прийнятий у конституційному порядку нормативний акт кримінально-правового характеру іменується проектом закону про кримінальну відповідальність. Але треба зазначити, що закон може прийматися шляхом безпосереднього народного голосування (референдумом) відповідно до Закону України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI «Про всеукраїнський референдум». Таким чином, КК є законом, який розповсюджує свою юридичну силу на всій території України, незалежно від процедури його прийняття.

2. Закон про кримінальну відповідальність – це акт, який приймається Верховною Радою України за процедурою, строго регламентованою Конституцією України. Він приймається в особливому законодавчому порядку (процедура прийняття містить у собі ряд самостійних стадій (етапів): винесення законопроекту в законодавчий орган; обговорення законопроекту; прийняття закону; опублікування (обнародування) закону.

3. Закон про кримінальну відповідальність має вищу юридичну силу, яка полягає в тому, що:

- жоден інший орган, крім Верховної Ради України, не має права скасовувати або змінювати закон;
- підзаконні нормативно-правові акти не повинні суперечити закону про кримінальну відповідальність;
- у разі протиріччя між законом про кримінальну відповідальність та іншим нормативним актом (за виключенням Конституції України) пріоритет у питаннях застосування кримінальної відповідальності (суміжних примусових заходів) повинен належати закону про кримінальну відповідальність.

4. Наступна ознака закону про кримінальну відповідальність – його *нормативність*. Закон про кримінальну відповідальність містить норми права, тобто загальнообов'язкові правила поведінки людей, розраховані на невизначену кількість випадків такого роду та невизначене коло суб'єктів.

Після того як ми розглянули основні ознаки закону про кримінальну відповідальність, можемо коротко сформулювати основні риси, в яких і відображається значення закону про кримінальну відповідальність.

Характерні риси закону про кримінальну відповідальність полягають у тому, що він:

- базується на Конституції України та загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права, приймається Верховною Радою України (парламентом) – єдиним органом законодавчої влади в Україні. Закон про кримінальну відповідальність у правовій державі є єдиним джерелом кримінального права, оскільки його норми містяться лише в законах про кримінальну відповідальність, і тільки закон про кримінальну відповідальність встановлює злочинність і караність діяння;

- має відповідати соціально-економічним, політичним та ідеологічним умовам життя суспільства, його інтересам і потребам, а у випадках втрати такої відповідності закон про кримінальну відповідальність або його окремі норми підлягають змінненню чи скасування;

- самим фактом прийняття, а також подальшого застосування в судовій практиці сприяє попередженню злочинів, виховання громадян у дусі дотримання Конституції України та Законів України;

- є певним засобом виховного та превентивного впливу на осіб, засуджених за вчинення злочину, а також на інших громадян;

- призначений для забезпечення охорони особистості, її прав і свобод, а також навколишнього природного середовища, власності, громадських і державних інтересів і потреб, усього правопорядку від злочинних посягань.

Закон про кримінальну відповідальність у вигляді Кримінального кодексу, є юридичною базою боротьби зі злочинністю. Закон про кримінальну відповідальність, визначаючи вихідні принципи і загальні положення кримінального права, описуючи об'єктивні і суб'єктивні ознаки діянь, які визнаються злочинами, і встановлюючи конкретні види і розміри покарань за вчинення цих суспільно небезпечних діянь, формулює тим самим орієнтири правозастосовним органам, основним завданням яких є кримінальне переслідування і призначення винним справедливого покарання; відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від кримінальної відповідальності і покарання; реабілітація кожного, хто необґрунтовано піддався кримінальному переслідуванню.

Таким чином, юридичне значення закону про кримінальну відповідальність полягає в тому, що він спонукає правоохоронні органи своєчасно виявляти і розкривати скоєні злочини, створює їм для цього належну юридичну базу, дозволяє відмежовувати злочинне від незлочинного, обирати найбільш доцільну міру кримінально-правового реагування на особу, яка вчинила злочин, і тим самим сприяє забезпеченню законності в боротьбі зі злочинністю.

Закон про кримінальну відповідальність встановлює заборони, обов'язки, дозволу і заохочення кримінально-правового характеру, які будучи доведеними до загального відома населення країни шляхом офіційного опублікування закону впливають на свідомість і волю громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, спонукає їх співвідносити свої рішення, дії і вчинки з цими заборонами, обов'язками або дозволяннями. Тим самим закон про кримінальну відповідальність вже фактом свого існування надає певний попереджувально-виховний та регулюючий вплив на громадян. Попереджувально-виховний ефект закону про кримінальну відповідальність тим вище, чим повніше він відображає моральні погляди більшості суспільства [13, с. 47].

Багато років у нашій країні закон про кримінальну відповідальність розглядався як один із найважливіших знарядь будівництва нового суспільства, боротьби із злочинністю, охорони прав і свобод громадян [3, с. 3]. У сучасних умовах закон про кримінальну відповідальність і кримінальне законодавство в цілому слід розглядати як юридичну базу протидії злочинності, засоби охорони найбільш важливих суспільних відносин, у функціонуванні та вдосконаленні яких зацікавлене сучасне українське суспільство.

Підходячи до висновку, треба зазначити, що законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноправових принципах і нормах міжнародного права. Таким чином, закон про кримінальну відповідальність – це опублікований в офіційному порядку і введений в дію нормативний акт, в якому передбачаються юридичні норми, що визначають, які суспільно небезпечні діяння і за яких умов визнаються злочинами і які види покарання та інших заходів кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, які вчинили злочини. Закон про кримінальну відповідальність приймається у встановленому Конституцією України порядку Верховною Радою і підписується Президентом України. Він може прийматися всенародним голосуванням – референдумом. Його значення полягає в тому, що він є юридичною базою протидії злочинності, визначаючи злочинне і не злочинне. Він робить величезний попереджувально-виховний вплив на поведінку людей, регулює суспільні відносини, що складаються між особою, яка вчинила злочин, та органами держави, уповноваженими вести боротьбу зі злочинністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Ю. В. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К.: МАУП, 2004. – 328 с.
2. Гогусь Т. Тлумачення правових норм та індивідуальних розпорядчих актів про судоустрій // Право України. – 2008. – № 1. – С. 80-83.
3. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. – М., 1967. – 319 с.
4. Евграфов П.Б. Некоторые теоретические вопросы структуры, содержания и формы права // Проблемы правоведения. – 1976. – Вып. 33. – С. 34-37.
5. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. – Киев, 1882. – С. 267-268.
6. Ковалев М. И. Советское уголовное право. Вып. 2. Советский уголовный закон. Свердловск, 1974. – С. 226.
7. Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть. – М., 1903. – С. 323.
8. Навроцький В.О. Опублікована судова практика у кримінальних справах – джерело права // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 117-121.
9. Недбайло П.О. Норми права: конспект лекцій / Недбайло П.О. – Х.: Харків. юрид. ін-т, 1966. – 48 с.
10. Полный курс уголовного права: в 5 т. Т. 1. Преступление и наказание / под ред. А. И. Коробеева. – СПб., 2008. – С. 1133.
11. Проблеми коментування кримінального закону: Матеріали міжнар. наук. практ. конф., 2-3 квітня 2004 р. // Науковий вісник ЛЮІ. – 2004. – № 2. – С. 35-47.
12. Уголовное право России. Общая часть: учебник; отв. ред. проф. Л.Л. Кругликов. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Проспект, 2012. – С. 568.
13. Ушаков А.В. Норма, статья, состав преступления // Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан: межвуз. темат. сб. – Калининград: Калининградский гос. ун-т, 1980. – С. 18-23.
14. Филимонов В.Д. Принципы уголовного права. – М.: АО «Центр ЮрИнфор», 2002. – 139 с.
15. Шаргородский М. Д. Уголовный закон. – М., 1948. – С. 226.
16. Энциклопедия уголовного права. – Т. 2. Уголовный закон. – СПб., 2005. – С. 734.